

QADIMGI DAVR MUSIQASI: MILODDAN AVVALGI DAVRLARDAN MILODIY V ASRGA QADAR

Shomatova Zamira

Annotatsiya

Ushbu maqola qadimgi davr musiqasining miloddan avvalgi davrlardan milodiy V asrgacha bo'lgan rivojlanishini atroflicha tahlil qiladi. Unda Mesopotamiya, Qadimgi Misr, Yunoniston va Rim imperiyasining musiqiy madaniyati, cholg'u asboblari va ijrochilik an'analari o'rganiladi. Shuningdek, musiqa ijtimoiy, diniy va falsafiy kontekstda qanday rol o'ynagani yoritiladi. Maqola qadimgi sivilizatsiyalarning musiqiy merosini tushunishga va uning keyingi davrlar san'atiga ta'sirini baholashga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: Qadimgi Musiqa, Antik Davr, Musiqiy Madaniyat, Cholg'u Asboblari, Mesopotamiya, Qadimgi Misr, Yunon Musiqasi

Kirish

Qadimgi davr musiqasi insoniyatning ma'naviy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirgan, uning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim hodisadir. Musiqa ibtidoiy jamiyatlarda mehnat, dam olish, diniy marosimlar va harbiy harakatlar bilan uzviy bog'liq holda paydo bo'lgan [1]. Arxeologik topilmalar, jumladan, qadimgi devor rasmlari, alla, marsiya va harbiy marshlar kabi turli janrlarning mavjudligidan dalolat beradi. Bu ilk tovushlar va ritmlar insonning atrof-muhit bilan munosabatini, his-tuyg'ularini ifodalashning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Miloddan avvalgi V-III ming yilliklarda musiqa Misr, Suriya, Shumer, Bobil, Hindiston va Xitoy kabi Sharq madaniyatlarida markaziy o'rin egallagan. Bu davrlarda musiqa ko'pincha ilohiy, sehrli kuch sifatida qabul qilinib, saroy marosimlarining ajralmas qismi bo'lgan [1]. Masalan, Shimoli-Sharqiy Afrikadagi Qadimgi Misr sivilizatsiyasi miloddan avvalgi IV ming yillikda shakllanib, miloddan avvalgi 3000-yillarda yagona davlatga birlashgan [2]. Antik Yunoniston musiqasi esa miloddan avvalgi II ming yillikdan

miloddan avvalgi V asrgacha bo'lgan davrni qamrab oladi, bu yerda dehqon qo'shiqlari ("georgiki") va to'y qo'shiqlari ("epitalama") kabi xalq janrlari, shuningdek, xudolarga bag'ishlangan muqaddas musiqa rivojlangan [1]. Yunonistonning o'zi miloddan avvalgi VIII-VI asrlarda polislar shakllangan va miloddan avvalgi V-IV asrlar uning oltin davri hisoblanadi [3].

Bu davrlarda musiqa nazariyasiga oid risolalar paydo bo'lgan, professional musiqachilar va maktablar asta-sekin shakllangan [1]. Qadimgi Yunon tragediyalarida, masalan, Esxil, Sofokl va Yevripid asarlarida musiqa muhim dramaturgik vazifani bajargan. Keyinchalik, Ellinistik davrda (miloddan avvalgi IV asrning ikkinchi yarmi) bu musiqiy an'ana O'rta Yer dengizi bo'ylab keng tarqalib, turli torli, puflama va zarbli asboblardan foydalanilgan [1]. Ushbu maqola miloddan avvalgi davrlardan milodiy V asrgacha bo'lgan qadimgi davr musiqasining evolyutsiyasini, uning madaniy, ijtimoiy va diniy kontekstdagi o'rnini, shuningdek, musiqa asboblarining taraqqiyotini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan.

Asosiy qism

Insoniyatning ilk bosqichlarida musiqa nafaqat estetik hodisa, balki hayotiy zarurat, omon qolish va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasi sifatida shakllangan. Ibtidoiy jamiyatlarda musiqa mehnat jarayonlari, dam olish, diniy marosimlar va harbiy harakatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan [1]. Ilk tovushlar va ritmlar insonning atrof-muhit bilan munosabatini, his-tuyg'ularini ifodalashning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Bu davrda musiqa tabiat tovushlarini, masalan, hayvonlarning ovozi, shamol shovqini, suv oqimini taqlid qilishdan boshlangan. Inson o'z ovozi, tanasini (qarsak chalish, oyoq tepish) va oddiy buyumlarni (toshlar, tayoqlar, suyaklar) musiqa yaratish uchun ishlatgan.

Ritm ibtidoiy musiqaning asosini tashkil etgan. U nafaqat raqs va qo'shiqda, balki kundalik mehnatda ham muhim rol o'ynagan. Masalan, ovchilikda, dehqonchilikda yoki qurilishda birgalikda bajariladigan ishlar ritmik tovushlar bilan uyg'unlashgan, bu esa jamoaviy harakatlarni muvofiqlashtirishga va mehnat samaradorligini oshirishga yordam bergan. Marosimlar ibtidoiy musiqaning eng muhim qo'llanilish sohalaridan biri bo'lgan.

Ovchilik marosimlari, hosil bayramlari, dafn marosimlari, shuningdek, shifobaxsh va sehrli rituallar musiqa bilan birga o'tkazilgan. Bu marosimlarda musiqa trans holatiga kirish, ruhiy olam bilan bog'lanish, xudolar yoki ruhlar bilan muloqot qilish vositasi sifatida qabul qilingan. Alla, marsiya va harbiy marshlar kabi turli janrlar arxeologik topilmalar va qadimgi devor rasmlarida o'z aksini topgan [1]. Musiqa jamoaning birligini mustahkamlash, umumiy tuyg'ularni uyg'otish va madaniy merosni avloddan avlodga o'tkazishda asosiy vosita bo'lgan.

Miloddan avvalgi V-III ming yilliklarda Sharq madaniyatlarida, jumladan, Mesopotamiya va Misrda musiqa markaziy o'rin egallagan [1]. Bu davrlarda musiqa ko'pincha ilohiy, sehrli kuch sifatida qabul qilinib, saroy marosimlarining ajralmas qismi bo'lgan [1].

Mesopotamiya sivilizatsiyasida, xususan, Shumer va Bobilda musiqa diniy va dunyoviy hayotning barcha jabhalariga singib ketgan. Ur shahridagi qirollik qabrlaridan topilgan liralarning ajoyib namunalari (masalan, Qirolicha Puabi lirasining rekonstruksiya) qadimgi Mesopotamiyada musiqa asboblarning yuqori darajada rivojlanganligidan dalolat beradi. Bu liralarning murakkab bezaklari va mahorati musiqa ijrochiligining nafaqat texnik, balki estetik jihatdan ham yuksak bo'lganini ko'rsatadi. Musiqa ibodatxonalarda xudolarga bag'ishlangan madhiyalarda, qirollik saroylarida bayramlarda va dafn marosimlarida ijro etilgan. Shumer va Bobil ruhoniylari musiqani kosmik tartib bilan bog'liq deb hisoblaganlar, bu esa musiqaning ilohiy va sehrli kuch sifatida qabul qilinishini yanada kuchaytirgan. Miloddan avvalgi XIV asrga oid "Nikkalga Hurri madhiyasi" kabi mixxat yozuvlari eng qadimgi musiqiy notatsiya namunalaridan biri bo'lib, Mesopotamiyada musiqa nazariyasining ilk kurtaklari paydo bo'lganidan dalolat beradi.

Qadimgi Misr sivilizatsiyasi miloddan avvalgi IV ming yillikda shakllanib, miloddan avvalgi 3000-yillarda yagona davlatga birlashgan [2]. Misrda musiqa diniy marosimlar, saroy bayramlari, dafn marosimlari va kundalik hayotning ajralmas qismi bo'lgan. Misrliklar musiqani xudolar bilan muloqot qilish, kasalliklarni davolash va ruhlarni

tinchlantirish vositasi deb bilishgan. Hathor va Isis kabi ma'budalarning kultlarida musiqa muhim rol o'ynagan. Misr san'atida, ayniqsa qabr devorlaridagi rasmlarda, musiqachilarning tasvirlari, turli asboblari va ijro sahnalari ko'p uchraydi. Misr musiqachilari orasida arfistlar, naychilar, klarnetchilar va sistrum (qo'l qarsak) chaluvchilar bo'lgan. Arfalar Misr musiqasining ramzi bo'lib, ular turli shakl va o'lchamlarda, jumladan, egri va burchakli arfalar ko'rinishida mavjud bo'lgan. Naylar (memet) va qo'sh naylar (aulosga o'xshash) ham keng tarqalgan. Musiqachilar ko'pincha ruhoniylar tabaqasiga mansub bo'lib, ularning jamiyatdagi mavqei yuqori bo'lgan. Musiqa Misrning monumental me'morchiligi va murakkab diniy tizimi kabi uning madaniy boyligining muhim tarkibiy qismi edi.

Antik Yunoniston musiqasi miloddan avvalgi II ming yillikdan miloddan avvalgi V asrgacha bo'lgan davrni qamrab oladi [1]. Yunonistonning o'zi miloddan avvalgi VIII-VI asrlarda polislar shakllangan va miloddan avvalgi V-IV asrlar uning oltin davri hisoblanadi [3]. Yunon musiqasi nafaqat san'at, balki falsafa, matematika va ta'lim bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Yunonlar uchun "garmoniya" tushunchasi nafaqat musiqiy uyg'unlikni, balki kosmik tartibni, koinotning matematik qonuniyatlarini ham anglatgan. Pifagor va uning izdoshlari musiqiy intervallarning matematik nisbatlarini (oktava 1:2, kvinta 2:3, kvarta 3:4) kashf etib, musiqani koinotning "sferalar musiqasi" bilan bog'lashgan. Ular musiqani inson ruhi va tanasiga ta'sir etuvchi kuch deb bilganlar. Bu davrlarda musiqa nazariyasiga oid risolalar paydo bo'lgan [1].

Musiqaning falsafadagi o'rni Platon va Aristotel asarlarida chuqur tahlil qilingan. Platon o'zining "Davlat" asarida musiqaning axloqiy ta'sirini (etos nazariyasi) muhokama qilib, ma'lum musiqiy ladlar (masalan, Dorian ladi jasorat va tartibni, Frigiya ladi esa ehtiros va g'ayratni) inson xarakterini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Aristotel ham musiqaning tarbiyaviy ahamiyatini e'tirof etib, uni fuqarolarni axloqiy jihatdan kamol toptirish vositasi deb bilgan. Musiqa yunon ta'lim tizimining (paideia) ajralmas qismi bo'lgan, u gimnastika bilan birga yoshlarning jismoniy va ma'naviy

rivojlanishiga xizmat qilgan. Maktablarda musiqa o'qitilgan, professional musiqachilar va maktablar asta-sekin shakllangan [1].

Antik Yunon tragediyalarida, masalan, Esxil, Sofokl va Yevripid asarlarida musiqa muhim dramaturgik vazifani bajargan [1]. Xor qismlari, yakkaxon qo'shiqlar va asboblarning jo'rligida ijro etilgan sahnalar tomoshabinlarda kuchli hissiy ta'sir uyg'otgan. Yunon musiqasida lirik qo'shiqlar, dionisiya marosimlari bilan bog'liq ditiramlar, shuningdek, dehqon qo'shiqlari ("georgiki") va to'y qo'shiqlari ("epitalama") kabi xalq janrlari, xudolarga bag'ishlangan muqaddas musiqa rivojlangan [1]. "Aed" deb nomlangan ilk ijrochilar shoir, bastakor va ijrochi rollarini birlashtirganlar [1]. Keyinchalik, Ellinistik davrda (miloddan avvalgi IV asrning ikkinchi yarmi) bu musiqiy an'ana O'rta Yer dengizi bo'ylab keng tarqalib, turli torli, puflama va zarbli asboblardan foydalanilgan [1]. Lira (Apollon asbobi, tartib va uyg'unlik ramzi) va kithara (professional ijrochilar asbobi) torli asboblarning orasida, aulos (Dionis asbobi, ehtiros va ekstaz bilan bog'liq qo'sh nay) esa puflama asboblarning orasida eng mashhurlari bo'lgan.

Qadimgi Rim madaniyati ko'p jihatdan yunon merosiga asoslangan bo'lsa-da, Rim musiqasi o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega edi. Rimliklar yunonlarning musiqiy nazariyasini chuqur o'rganishga unchalik qiziqmaganlar, balki musiqaning amaliy qo'llanilishiga, ayniqsa, ko'ngilochar va tantanali maqsadlarga e'tibor qaratganlar. Yunon musiqiy an'analari Ellinistik davrda O'rta Yer dengizi bo'ylab keng tarqalganligi sababli, Rim imperiyasi yunon asboblarni va ijro uslublarini o'zlashtirgan [1].

Rimda musiqa harbiy yurishlar, diniy marosimlar, teatr tomoshalari, gladiator janglari va shaxsiy ziyofatlarda keng qo'llanilgan. Harbiy sohada tuba (uzun, to'g'ri truba), kornu (G harfi shaklidagi shox) va bukkina (spiral shakldagi shox) kabi puflama asboblarning signallar berish, qo'shinlarni ruhlantirish va jangovar ruhni ko'tarish uchun ishlatilgan. Bu asboblarning Rim armiyasining ajralmas qismi bo'lib, ularning ovozi jang maydonida tartibni saqlashga yordam bergan.

Diniy marosimlarda, ayniqsa qurbonlik qilishda, nay (tibia) chalish odat tusiga kirgan. Teatrda musiqa komediyalar va tragediyalarning ajralmas qismi bo'lib, aktyorlarning

chiqishlariga jo'rlik qilgan. Rimliklar yunon tragediyalarini o'zlashtirganlarida, musiqaning dramaturgik rolini ham qabul qilishgan. Biroq, Rim teatrida musiqa ko'proq tomoshabinlarni jalb qilish va spektakllarga ko'rk berish vositasi sifatida ishlatilgan.

Eng muhim innovatsiyalardan biri gidravlis, ya'ni suv organi bo'lgan. Bu murakkab asbob miloddan avvalgi III asrda ixtiro qilingan va Rim imperiyasida juda mashhur bo'lgan. Gidravlis katta jamoat tadbirlarida, sirk o'yinlarida va imperator saroylarida ijro etilgan. Uning baland va kuchli ovozi katta maydonlarni to'ldirishga qodir bo'lgan. Rimliklar, shuningdek, yunon lirasini va kitharasini o'zlashtirib, ularni ziyofatlarda va shaxsiy ko'ngilochar tadbirlarda ishlatganlar. Professional musiqachilar (tibicines, cornicines, hydraularii) Rim jamiyatida muhim o'rin tutgan, ammo ularning maqomi yunon faylasuf-musiqachilarinikidan farqli o'laroq, ko'proq xizmat ko'rsatuvchi shaxslar darajasida bo'lgan. Rim musiqasi yunonlarning falsafiy chuqurligidan ko'ra, amaliyotga, ko'ngilochar va tantanali maqsadlarga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Musiqa asboblarining evolyutsiyasi insoniyatning texnologik taraqqiyoti, madaniy ehtiyojlari va estetik tushunchalarining aksidir. Miloddan avvalgi davrlardan Milodiy V asrgacha bo'lgan davrda asboblar oddiy ibtidoiy shakllardan murakkab va texnik jihatdan takomillashgan tuzilmalarga o'tgan.

Idiofonlar: O'z tanasi tovush chiqaradigan asboblar. Bularga qarsaklar, shiqildoqlar (masalan, quritilgan mevalar yoki suyaklardan yasalgan), tirnoqlar va turli xil zarbli taxtachalar kiradi. Ular marosimlarda ritm berish va trans holatiga kirish uchun ishlatilgan.

Membranofonlar: Teri yoki boshqa membrana tortilgan asboblar, ya'ni barabanlar. Ilk barabanlar hayvon terilari tortilgan yog'och bochkalar yoki loy idishlardan yasalgan. Ular ovchilik, jangovar va diniy marosimlarda muhim rol o'ynagan.

Aerofonlar: Havoni tebratish orqali tovush chiqaradigan asboblar. Suyak naylar, hushtaklar, qobiq trubalar (masalan, dengiz chig'anoqlari) va bug'u shoxidan yasalgan trubalar ilk aerofonlarga misol bo'la oladi. Ular signal berish, aloqa qilish va marosimlarda ishlatilgan.

Xordofonlar: Torlar tebratish orqali tovush chiqaradigan asboblardir. Musiqiy kamondan eng qadimgi xordofon bo'lib, ov kamondan kelib chiqqan. Uning tori tortilganda tovush chiqaradi.

Mesopotamiya va Misr sivilizatsiyalarida asboblardir sezilarli darajada takomillashgan. Mesopotamiyada liralarning murakkab turlari, masalan, Ur liralari, shuningdek, arfalar, naylar va barabanlar keng tarqalgan. Misrda esa arfalar (egri va burchakli), naylar (memet), qo'sh naylar va sistrumlar (qo'l qarsaklari) musiqiy hayotning ajralmas qismi bo'lgan. Bu asboblardir yog'och, metall, hayvon terisi va ichak kabi turli materiallardan yasalgan bo'lib, ularning bezaklari va konstruksiyasi yuqori hunarmandchilik darajasini ko'rsatgan.

Antik Yunonistonda asboblardir falsafiy va estetik ahamiyatga ega bo'lgan. Lira va kithara (torli asboblardir) Apollon bilan bog'liq bo'lib, tartib, uyg'unlik va aql-idrokni ifodalagan. Aulos (qo'sh nay) esa Dionis bilan bog'liq bo'lib, ehtiros, ekstaz va hissiyotlarni aks ettirgan. Yunonlar asboblardir yordamida turli ladlarni ijro etib, ularning inson ruhiga ta'sirini o'rganishgan.

Qadimgi Rimda yunon asboblarning ko'pchiligi o'zlashtirilgan, ammo ularning qo'llanilishi ko'proq amaliy va ko'ngilochar tus olgan. Rimliklar harbiy asboblardir, jumladan, tuba, kornu va bukkinakabi puflama asboblarni rivojlantirganlar. Eng muhim texnologik yutuqlardan biri gidravlis, ya'ni suv organi bo'lib, u Rim imperiyasining eng murakkab va baland ovozli asboblardan biri edi. Bu asboblardir milodiy V asrga qadar bo'lgan davrda musiqiy ijrochilikning kengayishiga, yangi janrlarning paydo bo'lishiga va musiqa jamiyatdagi rolini mustahkamlashga xizmat qilgan. Asboblardir evolyutsiyasi nafaqat texnik taraqqiyotni, balki insonning tovush olamini o'rganish va uni o'z ehtiyojlariga moslashtirishdagi doimiy intilishini ham aks ettiradi.

Xulosa

Ushbu maqola qadimgi davr musiqa jamiyatlaridagi hayotiy zaruratdan tortib, Sharq sivilizatsiyalarida ilohiy kuch, Yunonistonda falsafiy garmoniya va Rimda amaliy san'at darajasiga ko'tarilishini atroflicha tahlil qildi. Musiqa ijtimoiy birlikni mustahkamlash, diniy marosimlarni boyitish, ta'lim tizimida muhim o'rin egallash va inson

ruhiga chuqur ta'sir etishda markaziy rol o'ynagan. Musiqa asboblarining evolyutsiyasi esa insoniyatning texnologik taraqqiyoti va estetik ehtiyojlarining uzluksiz aksidir. Qadimgi musiqa zamonaviy madaniyatning poydevorini tashkil etuvchi bebaho meros qoldirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Matyoqubov, O. (2022). O'zbek an'anaviy musiqa madaniyati tarixi. Toshkent: O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi nashriyoti.
- [2] Qosimov, M. (2021). Qadimgi O'zbekiston madaniyati va san'ati. Toshkent: Yangi asr avlodi.
- [3] Abdullayev, R. (2023). O'zbek xalq cholg'ulari tarixi va nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi nashriyoti.
- [4] Karimov, A. (2022). Qadimgi Sharq musiqa madaniyatining shakllanish bosqichlari. San'atshunoslik, 2(1), 123-130. – <https://journal.art-academy.uz/>
- [5] Ergasheva, D. (2021). Markaziy Osiyo qadimgi davr musiqa san'atida cholg'u ijrochiligining o'rni. O'zbekiston san'ati va madaniyati, 3(4), 87-94. – <https://uzjournals.edu.uz/uzartculture/>
- [6] Jo'rayev, M. (2020). O'zbekiston madaniyati tarixi. Toshkent: Fan.
- [7] Sobirov, J. (2023). Qadimgi va o'rta asrlar Markaziy Osiyo musiqa nazariyasi manbalarining qiyosiy tahlili (PhD dissertatsiyasi). O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi. – <https://library.conservatory.uz/>
- [8] Ahmedov, S. (2022). So'g'd va Baqtriya musiqa madaniyatining ilk ildizlari. Sharqshunoslik, 1(2), 56-63. – <https://uzjournals.edu.uz/sharqshunoslik/>
- [9] Mirzayev, A. (2022). Kushon davri san'ati va me'morchiligi. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
- [10] Xolmatov, A. (2021). Musiqa tarixi: O'quv qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.